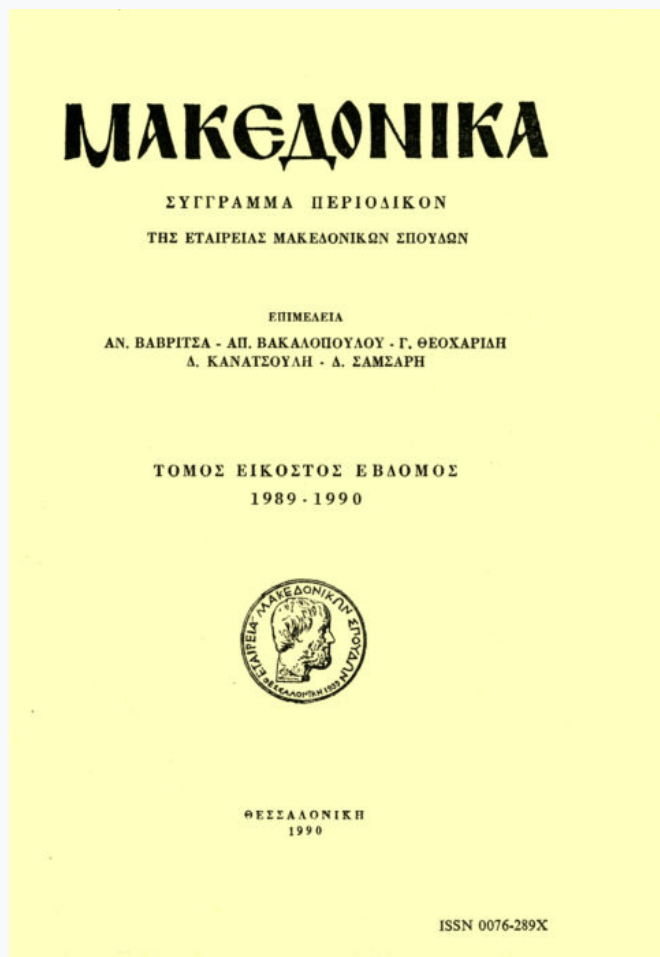

Μακεδονικά

Τόμ. 27, Αρ. 1 (1989)

Η μεγάλη πυρκαϊά της 5ης/18ης Αυγούστου 1917
στη Θεσσαλονίκη

Αποστ. Ε. Βακαλόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.104](https://doi.org/10.12681/makedonika.104)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βακαλόπουλος Α. Ε. (1989). Η μεγάλη πυρκαϊά της 5ης/18ης Αυγούστου 1917 στη Θεσσαλονίκη. *Μακεδονικά*, 27(1), 299–313. <https://doi.org/10.12681/makedonika.104>

Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΥΡΚΑΙΑ ΤΗΣ 5ης/18ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1917 ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Κατά τις έρευνες και αναδιφήσεις μου τις σχετικές με τη νεώτερη ιστορία της Θεσσαλονίκης, ιδίως σχετικά με τη μεγάλη πυρκαϊά της 5ης/18ης Αυγούστου 1917, είχα την ευκαιρία να γνωρίσω—έκτος από τη βιβλιογραφία που μνημονεύει ο Χ α ρ ά λ. Π α π α σ τ ά θ η ς στην ενδιαφέρουσα μελέτη του, "Ένα υπόμνημα για την πυρκαϊά της Θεσσαλονίκης στά 1917 και την περίθαλψη των θυμάτων, «Μακεδονικά» 18 (1978) 143-171—τò βιβλίο ενός Γάλλου αξιωματικού του ναυτικού κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, του René Marie Frédéric Dufour de la Thuillerie, *De Salonique à Constantinople. Souvenirs de la Division navale d' Orient, 1916-1919*, Paris 1921. Ο Dufour de la Thuillerie ξεκινώντας με ένα σύνταγμα άποικιακού στρατού φθάνει στη Θεσσαλονίκη στις 29 Νοεμβρίου 1916¹. Τò βιβλίο του αυτό, που τò μνημονεύει ανάμεσα σε πολλά άλλα, που άφορούν τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, και ή έκδοσή «'Η Θεσσαλονίκη, στό βιβλίο» της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σ. 89, άρ. 518, μάς δίνει πολλές και ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη μεγάλη πυρκαϊά της πόλης σε χωριστό κεφάλαιο—πληροφορίες που, προστιθέμενες σε άλλες γνωστές από τη δημοσίευση άλλων σχετικών άρθρων και από άφηγήσεις παλαιών Θεσσαλονικέων είναι δυνατόν να μάς δώσουν μιá συνολική εικόνα του τραγικού γεγονότος. Νομίζω ότι ή έκθεση του Dufour de la Thuillerie είναι ή πιό αξιόπιστη περιγραφή², που δίνει άκριβώς τις φρικτές εικόνες, όπως τις θυμάμαι ζωηρά χαραγμένες και χρωματισμένες στην παιδική μου μνήμη, στη μνήμη των 8 χρόνων μου.

1. Τά διάφορα όπλαταγωγά και άλλα φορτηγά είχαν άποβιβάσει στην πόλη ως τά τέλη 'Ιανουαρίου 1916 ποικιλώνυμα στρατεύματα, 225.000 "Άγγλους, Γάλλους, Σενεγαλέζους κ.λ. (βλ. L. A b a s t a d o, *La perle de l'Égée. Salonique, pendant la guerre mondiale*, Salonique 1918, σ. 48-58. Βλ. και J. A n c e l, *Les travaux et les jours de l'armée d'Orient* (1915-1918), Paris 1921, σ. 27 κ.έ. Περιγραφές της Θεσσαλονίκης την εποχή αυτή με παραπομπές στά οικεία βιβλία βλ. στού 'Α πο σ τ ό λ ο υ E. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, 'Η Θεσσαλονίκη στά 1430, 1821 και 1912-1918, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 73 κ.έ.

2. Τò άρθρο του πρεσβ. Α. Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ, 'Ερήμωση, που δημοσίευσε άμέσως στον πρώτο τόμο του «Γρηγορίου του Παλαμά», σ. 532-538, ως αυτόπτης μάρτυρας της τραγωδίας, μάλλον ως «θρήνος» της Θεσσαλονίκης μπορεί να θεωρηθεί παρά ως θετική έξιτόρησή της.

Πρὶν ὅμως προχωρήσω στὴν ἐξιστόρηση τῆς θεομηνίας ἐκείνης, νομίζω πῶς εἶναι χρήσιμο νὰ μνημονεύσω προεισαγωγικά τὰ ὅσα ἄλλα ἐνδιαφέροντα διηγεῖται ὁ Dufour de la Thuillerie γιὰ τὴν πόλη καὶ τὶς γειτονίες της, ἰδίως γιὰ τὴν ἐπάνω πόλη καὶ τὰ κάστρα της, πληροφορίες διάσπαρτες σὲ διάφορα κεφάλαια τοῦ βιβλίου του μὲ ρομαντικό αἶσθημα, ἐπηρεασμένο ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Pierre Loti γιὰ τὴν Ἀνατολή καὶ τὶς πόλεις της¹. Ὁ ποιητικὸς τοῦ οἱστρος ξεχύνεται ἰδίως στὶς σ. 5-7. "Ὅταν τοῦ μένει καιρὸς, γράφει ἄλλοῦ, δὲν χάνει τὴν εὐκαιρία νὰ κάνει τὸν προσφιλή του περίπατο (promenade favorite)—διασχίζοντας γρήγορα τὴ θορυβώδη κάτω πόλη—πρὸς τὶς ἐπάνω τουρκικὲς συνοικίες καὶ πρὸς τὰ τείχη ποὺ πλαisiώνουν αὐτὴ τὴν παλιὰ μακεδονικὴ πόλη (σ. 45-46). «Ἐκεῖ ἐπάνω, γράφει, δὲν ὑπάρχει τὸ πλῆθος· δὲν συναντᾷς πιά στρατιῶτες καὶ ναῦτες τῶν συμμαχικῶν στρατῶν, δὲν παρουσιάζεται καθόλου ὁ εὐρωπαϊκὸς πληθυσμὸς, καὶ εἶμαι γι' αὐτὸ γοητευμένος. Ἐκεῖ τουλάχιστο, δὲν αἰσθάνομαι νὰ βρίσκομαι μακριὰ ἀπὸ τὸ πολεμικὸ δυτικὸ στρατόπεδο· ἐκεῖ μόνο ξαναβρίσκω τὸ ἀνατολίτικο πλάισιο· ἐκεῖ τέλος ἀνακαλύπτω τὸ λαμπρὸ πανόραμα τοῦ ὄρου καὶ τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖο ξετυλίγεται ὥς τὸν μεγαλόπρεπο Ὀλυμπο καὶ στοὺς ὄγκους τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ὑσσας· ἐκεῖ μπορῶ ν' ἀποθαυμάσω μέσα στὴ γαλήνη καὶ στὴ μισοσιγαλιὰ τὴν "ποθητὴ πόλη" (ville convoitée)², ποὺ ἀπλώνεται στὰ πόδια μου σάν μιὰ ἀπέραντη βεντάγια». Καὶ συνεχίζει τὶς φευγαλέες ρομαντικὲς σκέψεις του κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ περιπάτου, ἀλλὰ μᾶς δίνει καὶ θετικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση τῶν τειχῶν, γιὰ τὴ συνοικία τοῦ Γεντί Κουλέ (Ἑπαυργίου), καθὼς καὶ γιὰ τὸν χῶρο τῆς βυζαντινῆς Ἀκρόπολης καὶ τὸν φτωχικὸ πληθυσμὸ τῆς. «Εὐχάριστα προχωρῶ παράπλευρα πρὸς τὰ τείχη μὲ τὶς ἐπάλξεις τους, παρὰ τὴν ἐρείπωσή τους, ἴχνη μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς, ἐνθυμήσεις ἐποχῶν πιὸ εὐτυχισμένων, στίς ὁποῖες τὸ πάχος τῶν τειχῶν ἀποτελοῦσε ἕνα φοβερὸ ἐμπόδιο καὶ μιὰ πολύτιμη ἄμυνα. Δὲν γνώριζαν τότε τὴ φρικαλέα δύναμη τῶν νέων ἐκρηκτικῶν, οὔτε τὰ τερατώδη μηχανήματα τοῦ βαρέος πυροβο-

1. Προσωπικὲς ἀναμνήσεις τοῦ P. Loti ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ τὸν Μάιο τοῦ 1876 βλ. στὸ μυθιστόρημά του «Aziyéd», στὴν ἀρχὴ τοῦ ὁποῖου ἀφηγεῖται ὡς ἀξιωματικὸς καὶ αὐτὸς, τοῦ ναυτικοῦ, τὴν ἐκτέλεση τῶν καταδικασμένων μουσουλμάνων γιὰ τὸν φόνο τῶν Εὐρωπαίων προξένων στὴ Θεσσαλονικὴ, τῆς Γαλλίας Jules Moulin καὶ τῆς Γερμανίας Ἑρρίκου Ἀμποτ (β. Ἀποστόλου Ε. Βακαλόπουλου, Τὰ δραματικά γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης τὸν Μάιο τοῦ 1876, «Παγκαρπία Μακεδονικῆς Γῆς», Θεσσαλονικὴ 1980, σ. 133 ἢ στὰ «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 193-262.

2. Ἐκφραση ποὺ ὑπαινίσσεται τὸ φημισμένο βιβλίο τοῦ Pierre Risal (ψευδώνυμο τοῦ Joseph Nehama), La ville convoitée, Salonique, τὸ ὁποῖο μέσα σὲ τέσσερα χρόνια (1914-1918) εἶχε γνωρίσει πέντε ἐκδόσεις.

λικού, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ καταστρέψουν ἰσχυρότατες πόλεις.

Ἀνεβαίνω γενικά πρὸς τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς παλιᾶς πόλης, πρὸς τὴ συνοικία τοῦ Γεντὶ Κουλέ (ἢ τῶν Ἑπτὰ Πύργων), μέσ' ἀπὸ τὴν ὁποία φθάνει κανεὶς στὴν Ἀκρόπολη, περίβολο καταφυγίου, περικλειστο μέσα στὰ τεῖχη, γιὰ νὰ χρησιμεύει σὰν τελευταία προστασία ἐναντίον τῶν πολιορκητῶν.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν Ἀκρόπολη ὑπάρχουν κῆποι ἀπὸ ὀπωροφόρα δένδρα, χωράφια καλλιεργούμενα ἀπὸ περιορισμένο πληθυσμὸ, ποὺ κατοικεῖ σὲ πανάθλια μονόροφα σπίτια πιδ φτωχὰ καὶ πιδ ἄθλια κι ἀπ' αὐτὰ ἀκόμη τὰ δικά μας «zoniers» (τῆς ζώνης) κατὰ μῆκος τῶν ὀχυρώσεων τοῦ Παρισιοῦ. Ἕνα τζαμί, τοῦ ὁποίου τὴν αἰχμὴ τοῦ μιναρὲ τὴν εἶχε χτυπήσει μιὰ βουλγάρικη βόμβα καὶ ποὺ τελικὰ κατέρρευσε ὁλόκληρο, ἀφοῦ δὲν ἐπισκευάστηκε, δείχνει τὴν εἴσοδο, κοντὰ σ' ἓνα μυστηριώδη τεκέ ἔρημο καὶ σὰν ἐγκαταλειμμένο. Τὸ σύνολό του σοῦ δίνει τὴν ἐντύπωση τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ θανάτου, καὶ σκέπτεται κανεὶς, σ' αὐτὴ τὴ βυθισμένη στὴ μοναξιά γωνία, στὰ ὅρια μιᾶς ἔρημης ἐξοχῆς καὶ μιᾶς πολυκατοικημένης πόλης, ὅτι ἡ διαπεραστικὴ φωνὴ τοῦ μουεζίνη ἔχει πιδ πάψει γιὰ πάντα ν' ἀκούεται» (σ. 46-47).

Ἐκεῖ, γύρω στὰ τεῖχη, ὅπου γνωρίζει ὁ συγγραφέας μας πολλὰς μικρὰς γωνίες, διαλέγει μερικά παρατηρητήρια, γιὰ ν' ἀποθαυμάσει τὴν πόλη πρὸς τὴ θάλασσα, ἢ πρὸς τὴν ἐξοχή, καθισμένος στὸ ἔδαφος ἢ σὲ μιὰ πέτρα γκρεμισμένου τοίχου ἐνὸς πανάθλιου σπιτιοῦ, κάτω ἀπὸ τὴ σκιά, ἂν ἦταν δυνατόν, ἐνὸς ἀπομονωμένου δένδρου κοντὰ σὲ μιὰ πηγὴ. Ἐκεῖ βρίσκει τὴν ἄνεση νὰ ἰδεῖ, νὰ σκεφθεῖ καὶ νὰ δοκιμάσει μιὰ μεγάλη γοητεία, γιὰτὶ μέσα ἀπὸ τὰ κοντινὰ ἐλικοειδῆ δρομάκια περνοῦν κάπου-κάπου Τοῦρκοι, Ἑβραῖοι, Ἕλληνες, ἄνδρες γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἢ πηγαίνουν στίς βρύσες. Ἐκεῖ παρατηρεῖ, ἐξετάζει, ὅψεις ἀνθρώπων καὶ ἐνδυμασιῶν. Ἡ κάθε στροφὴ, ἢ κάθε γωνιά τοῦ παρουσιάζει καὶ μιὰ ξεχωριστὴ γραμμικότητα καὶ ἓνα ξεχωριστὸ θέλημα. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ τὸν μαγεύει προπάντων εἶναι αὐτὸ τὸ φῶς τῆς Ἀνατολῆς (σ. 48-49).

Μὲ τὸν ἴδιο τόνο συνεχίζει νὰ περιγράφει τὰ αἰσθήματα καὶ τίς σκέψεις του ἀκούγοντας τὰ τραγούδια ἢ παρατηρώντας τοὺς Ἕλληνες καὶ Σέρβους στρατιῶτες, τίς γιορτές, τίς γυναικεῖες καὶ ἀνδρικὲς φορεσιεὶς καὶ ἄλλα ποὺ τοῦ φαίνονται ἀξιοπρόσεκτα (σ. 49-54).

2. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κίνησε περισσότερο τὸ ἐνδιαφέρον μου—καὶ γι' αὐτὸ κυρίως ἐπισήμανα τὸ βιβλίον του—εἶναι τὸ πέμπτον κεφάλαιον, ποὺ ἀναφέρεται στὴ μεγάλη πυρκαϊὰ τῆς Θεσσαλονίκης τῆς 5ης καὶ 6ης Αὐγούστου τοῦ 1917, κεφάλαιον ποὺ μὲ ἐνδιέφερε ἰδιαίτερα, γιὰτὶ—παιδάκι τότε—μένοντας μόνιμα στὴν πόλιν αὐτὴ, στὴν ὁδὸ Ἀγίου Δημη-

τρίου, 80-100 μέτρα Α. τοῦ ὁμώνυμου ναοῦ, εἶχα ζήσει τὴ μεγάλη ἐκείνη τραγωδία. Οἱ σκηνές ἐκεῖνες ἔμειναν ἀνεξάλειπτα γραμμένες στὴ μνήμη μου: ἐκεῖνο τὸ ἀπόγευμα τοῦ Σαββάτου ἀνεβαίνοντας τὴν ὁδὸ Βενιζέλου, λίγο πιὸ πάνω ἀπὸ τὴν Ἑγνατία, ὅπου τὸ καπνοπωλεῖο τοῦ πατέρα μου, ἄκουσα τὸν θόρυβο τῶν τουλουμπατζήδων (πυροσβεστών), ποὺ ἔτρεχαν μὲ τὶς πρωτόγονες ἀντλίες τους πρὸς τὸν τόπο τῆς πυρκαϊᾶς, δυτικὰ τοῦ Διοικητηρίου. Ἡ πυρκαϊὰ ὅμως αὐτὴ δὲν μοῦ εἶχε κάνει ἐντύπωση, γιατί τὰ φαινόμενα τῆς φωτιᾶς στὴν πόλη μας ἦταν συνηθισμένα καὶ ἔπειτα ἦταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ σπίτι μας. Ὅταν ὅμως ἔφθασα ἐκεῖ καὶ πέρασαν λίγες ὥρες, προτοῦ ἀκόμη βραδιάσει, ἡ πυρκαϊὰ εἶχε πάρει μεγάλη ἔκταση ὑποβοηθούμενη ἀπὸ τὸν Βαρδάρη ποὺ ἐκείνη τὴ μέρα φυσοῦσε ἄγρια. Ἀπὸ ἓνα δωμάτιο τοῦ δεύτερου ὀρόφου, ποὺ προεξείχε (τὸ σαχνισί) καὶ ἔβλεπε στὴν Ἀγίου Δημητρίου, κοιτάζαμε μαζί μὲ τὴν ἀναστατωμένη μητέρα μου τὴ φωτιά νὰ προχωρεῖ πρὸς τὸ Διοικητήριο καὶ τὶς φλόγες τῆς νὰ κατατρώγουν τὰ σπίτια, νὰ πετιοῦνται ἔξω ἀπὸ τὰ παράθυρα σὰν πύρινα φῖδια, ἐνῶ μέσ' ἀπὸ τὸν δρόμο ὁμάδες ἀλαλιασμένων ἀνθρώπων μὲ κᾶρα ἢ καρότσια, ὅπου εἶχαν στοιβάξει ὅ,τι εἶχαν μπορέσει νὰ περισώσουν ἢ κρατώντας μπόγους μὲ ὅ,τι πολῦτιμο εἶχαν, ἔρχονταν τρεχάτες καὶ ξεφονίζοντας ἀπὸ τὰ δυτικὰ μὲ κατεύθυνση πρὸς Α., πρὸς τὸ νεκροταφεῖο τῆς Εὐαγγελίστριας. Ἀπέραντη ἡ σύγχυση. Τότε παρατηρήθηκαν καὶ μερικὰ ἔλκεινά ἐπείσῳδια μὲ πρωταγωνιστὲς ὁρισμένα κακοποιὰ στοιχεῖα—μερικοὺς ξένους στρατιῶτες—ποὺ προέτρεπαν τοὺς κατοίκους νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ σπίτια τους, γιατί δὴθεν θὰ τὰ ἀνατίνιζαν, γιὰ νὰ δημιουργήσουν φράγμα στὴν πυρκαϊὰ, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ τὰ λειλατήσουν. Τότε ἡ μητέρα μου, ποὺ πανικόβλητη προσευχόταν ἐμπρὸς στὸ εἰκονοστάσι τοῦ σπιτιοῦ μας—ὁ πατέρας καὶ ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός μου, ὁ Θανασάκης, 16 ἐτῶν, ἔλειπαν στὸ κατάστημα, ὅπου προσπαθοῦσαν νὰ περισώσουν μέσα σὲ σακιά καὶ ν' ἀσφαλίσουν ἀπὸ κλοπὲς τὰ πακέτα τῶν σιγαρέτων καὶ τῶν καπνῶν—ἔδωσε σὲ μένα καὶ στὸν μεσαῖο μου ἀδελφό, τὸν Γιώργο, ἡλικίας 13 ἐτῶν, ἀπὸ ἓνα μπόγο μὲ ὅ,τι πολῦτιμο νόμιζε πὼς ἔπρεπε νὰ σωθεῖ καὶ μᾶς εἶπε νὰ περιμένουμε ἓνα τετράγωνο παρακάτω, στὴν ὁδὸ Εὐριπίδου, ἀλλὰ ἐκεῖ, ὕστερ' ἀπὸ λίγο ἢ γρήγορη ἐξάπλωση τῆς φωτιᾶς καὶ ὁ σκεπασμένος ἀπὸ καπνοὺς οὐρανὸς (φωτ. 1) μᾶς φόβισε καὶ μᾶς ἔκανε νὰ νομίζουμε ὅτι ἡ φωτιά εἶχε φτάσει πιά κοντὰ στὸ σπίτι μας· ἔτσι προχωροῦμε πιὸ πέρα καὶ ἀκόμη παρὰ πέρα καὶ τελικά, ἀπὸ τετράγωνο σὲ τετράγωνο καὶ ἀπὸ πρόσκαιρη στάθμευση σὲ ἄλλη στάθμευση, φτάσαμε ἐμπρὸς στὸ νεκροταφεῖο τῆς Εὐαγγελίστριας. Καὶ ἀπ' ἐκεῖ—νύχτα πιά—καταφύγαμε στὰ «ἐβραϊκὰ τὰ μνήματα», ὅπου ὑψώνονταν σήμερα τὰ πανεπιστημιακὰ κτίρια. Σ' ἐκεῖνα τὰ ὑψώματα, ἀσφαλισμένοι πιά, εἶχαν μαζεθεῖ χιλιάδες ἀνθρώποι μὲ

ὅ,τι εἶχαν περισώσει, καὶ παρακολουθοῦσαν τὴ φοβερὴ φλογοθάλασσα καὶ τοὺς καπνοὺς ποὺ σκέπαζαν ὅλη τὴ Θεσσαλονίκη. Εἴχαμε χαθεῖ καὶ ἀποκοπεῖ πιά ἀπὸ τὴν οἰκογένειά μας, ὥστόσο κάποια ὥρα μέσα στὴ νύχτα ἀκούσαμε τὴ φωνὴ τοῦ μεγαλύτερου ἀδελφοῦ μας νὰ μᾶς καλεῖ δυνατὰ μὲ τὰ ὀνόματά μας, περνώντας μέσα ἀπὸ τὶς τρομοκρατημένες οἰκογενειακὲς ὁμάδες, τὶς καθισμένες ἐπάνω στὶς πλάκες τῶν ἐβραϊκῶν τάφων. Ἔτσι μᾶς βρῆκε καὶ μᾶς ὁδήγησε κοντὰ στὸν πατέρα καὶ στὴ μητέρα μας ποὺ εἶχαν φτάσει μὲ μερικὰ πράγματα ἐμπρὸς στὴν εἴσοδο τοῦ νεκροταφείου τῆς Εὐαγγελίστριας. Ἐκεῖ, ἐπάνω σ' ἓναν καναπέ, καταπονημένος ἀπὸ κοῦραση καὶ ἀγωνία, ἔπεσα καὶ κοιμήθηκα.

1. Ἡ πυρκαϊά κατακαίει τὶς νοτιοδυτικὲς καὶ κεντρικὲς συνοικίες τῆς Θεσσαλονίκης

Ἡ παλιὰ ὁμως, ἡ γραφικὴ, Θεσσαλονίκη εἶχε χαθεῖ γιὰ πάντα. Παλιὸς Θεσσαλονικιὸς ὁ Ἰσραηλῆτης Λέον Αβαστάδο, τὸ ἐπόμενο ἔτος, 1918, ἐκδίδοντας σὲ δευτέρη ἐκδοση τὸ βιβλίο του «La perle de l' Egée. Salonique ce qu'elle fut» (Τὸ μαργαριτάρι τοῦ Αἰγαίου. Θεσσαλονίκη, αὐτὴ ποὺ ὑπῆρξε), γράφει σὰν σὲ πρόλογο (Quelques mots d'à-propos) τὰ ἑξῆς: «Ἡ τρομακτικὴ πυρκαϊά τῆς 5/18 Αὐγούστου 1917 μεταβάλλοντας σὲ στάχτη τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πόλης, κυρίως τὴ Λεωφόρο τῆς Νίκης καὶ τὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τῆς κάτω πόλης, ἄλλαξε ὅπολυτα τὴν ὄψη τῆς πόλης, ποὺ ἐγινε δυσκολογνώριστη. Οἱ φλόγες, θρεμμένες ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἀέρα τοῦ Βαρδάρη, ποὺ ἔχει πολλαπλασιάζει τὶς συμφορὲς στὴ Θεσσαλονίκη, κατέστρεψε μέσα σε λίγες ὥρες, καθετὶ ποὺ ἔκανε πόλη εὐπορη τὴν πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας. Οἱ μεγάλες της ἀρτηρίες, οἱ γεμάτες ζωῇ, ὅπου οἱ πολύχρωμοι πληθυσμοὶ αὐτοῦ τοῦ αἰώνιου ἀνακατώματος σκουντουφλοῦσαν ἐπάνω σὲ ὅλους τοὺς τύπους τῶν στρατιῶν

τῆς Ἀνατολῆς, αὐτὰ τὰ εὐρύχωρα μαγαζιά, αὐτὰ τὰ πολυτελῆ ξενοδοχεῖα, αὐτὰ τὰ καφενεῖα, τὰ πάντοτε γεμάτα ἀπὸ κόσμο, αὐτοὶ οἱ ὑπέροχοι κινηματογράφοι, αὐτοὶ οἱ λεπτοὶ μιναρέδες, ποὺ λόγχιζαν τὸν οὐρανό, αὐτὴ ἡ πλατεία Ἑλευθερίας (βλ. φωτογραφία 2), ποὺ ἡ κυρία Tīnayre¹ τὴ σύγκρινε μὲ ἓνα μικροσκοπικὸ βουλεβάρτο τοῦ Παρισιοῦ, ὅλ' αὐτὰ ἔχουν ἐξαφανιστεῖ ἀφήνοντας πίσω τους σωροὺς ἀπὸ ἐρείπια, καί, σὰν μιὰ ἔρημη Σιών, ἡ Θεσσαλονίκη πεσμένη θλιβερά στὰ γόνατά της, βρίσκεται μέσα στὴν ἐρήμωση καὶ στὴν καταστροφὴ!...

2. Ἡ παλιὰ πλατεία Ἑλευθερίας πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαϊά

Κατὰ μῆκος αὐτῆς τῆς ὑπέροχης παραλίας, ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ πῶ ὠραῖο στολίδι τῆς πόλης, καὶ ἐδῶ κι ἐκεῖ, σὲ μερικοὺς δρόμους, μὲ συσσωρευμένα ἐρείπια, ὑψώνονται, τώρα πανάθλια οἰκήματα, παράγκες ποὺ ἔχουν πολὺ λίγη σχέση μὲ τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς Μητρόπολης τοῦ Αἰγαίου». Συνεχίζοντας ὁ Abastado λέγει ὅτι ἡ φωτιά ἐξαφάνισε τὰ περισσότερα νέα σπίτια καὶ καταστήματα τῆς κάτω πόλης, ἐνῶ δὲν πείραξε, ἀφοῦ σταμάτησε μόνη της, τὴν ἐπάνω πόλη καὶ τὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα της μὲ τὰ πανάρχαια λείψανα τοῦ πολιτισμοῦ της (σ. I-III).

1. Tīnayre (κυρία Marcelle Chateau). Γαλλίδα, γυναίκα τῶν γραμμάτων, γεννημένη στὴν Tulle. Ἐγραψε ἐνδιαφέροντα μυθιστορήματα. Ἐπισκέφθηκε, ὅπως φαίνεται, τὴ Θεσσαλονίκη, ἴσως κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου. Τὸ δίτομο «Larousse Universel», ἔκδ. 1922, τῆς ἀφιερώνει μερικὲς γραμμές.

Ἡ πυρκαϊὰ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1917 εἶναι ἀσφαλῶς ἡ μεγαλύτερη ἀπ' ὅσες εἶχαν συμβεῖ στο παρελθόν, οἱ ὁποῖες ἔβρισκαν βέβαια εὐφλεκτο ὑλικὸ στοὺς ξύλινους σκελετοὺς τῶν σπιτιῶν, στοὺς τσατμάδες¹. Ἡ τελευταία ὁμως τοῦ 1917 κατέστρεψε τὰ ὠραῖα καὶ γραφικὰ κτίρια τῆς παραλίας, τὰ ὁποῖα μνημονεύει ὁ Abastado. Μιὰ μικρὴ ἰδέα τῶν κτιρίων αὐτῶν πρὶν καὶ μετὰ τὴν πυρκαϊὰ μᾶς δίνει ἡ συγκριτικὴ ἐξέταση δύο φωτογραφιῶν τῆς νοτιοδυτικῆς παραλίας, τὶς ὁποῖες παρουσιάζω παρακάτω (εἰκ. 3 καὶ 4).

3. Ἡ λεωφόρος Νίκης πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ στο νοτιοδυτικὸ τμῆμα της, κοντὰ στὴν πλατεῖα Ἐλευθερίας

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ παραθέτω καὶ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ὑπ' ἀριθ. 30/1 Ἰουνίου 1876 ἀνέκδοτη ἐκθεση τοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας Gerhard Ritter von Chiari πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν κόμη von Andrassy, ἀπόσπασμα ποὺ ἀντέγραψα ἀπὸ τὸν εἰδικὸ φάκελο τοῦ Haus-Hof-und Staatsarchiv, τὸ ὁποῖο μιλεῖ γιὰ μιὰ προηγούμενη πυρκαϊὰ στὴ Θεσσαλονίκη, τῆς 1ης Ἰουνίου 1876, ποὺ, ἂν δὲν πῆρε τρομακτικὲς διαστάσεις, τὸ ὀφείλει στὴν ἀπόλυτη νηνεμία ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν πόλη. Δὲν φουσοῦσε ὁ Βαρδάρης. Ὁ Risal δὲν μνημονεύει τὴν πυρκαϊὰ αὐτὴ κα-

1. Γιὰ τὶς πυρκαϊὲς τοῦ παρελθόντος βλ. στοῦ Risal, ἑ.ἀ., σ. 211, καὶ Α. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 312-313.

θόλου¹, ἀλλὰ μιὰ ἄλλη τοῦ ἐπόμενου ἔτους. Ἀσφαλῶς κάνει λάθος στή χρονολογία. Μεταφράζω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα: «Σήμερα γύρω στὶς 3 τὸ πρωὶ ξέσπασε μιὰ μεγάλη πυρκαϊὰ στὸ κέντρο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ πάνω ἀπὸ 100 σπίτια καὶ πολλὰ καταστήματα ἔγιναν παρανάλωμα τῶν φλογῶν. Ἄν δὲν εἶχε κυριαρχήσει μιὰ ἀπόλυτη νηνεμία, ἡ οἰκοδομὴ

4. Τὸ ἴδιο τμῆμα τῆς πόλης μετὰ τὴν πυρκαϊᾶ

τοῦ γενικοῦ προξενείου ποὺ βρίσκεται στὴν ἄμεση γειτονιά τοῦ τόπου τῆς πυρκαϊᾶς², θὰ εἶχε ἀρπαχτεῖ ἀπὸ τὶς φλόγες. Οἱ ἀξιοματικοὶ καὶ τὰ πληρώματα τῶν ἐδῶ ἀγκυροβολημένων ξένων πολεμικῶν, κυρίως τῆς φρεγάτας τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος "Radetzky" ἔλαβαν, μὲ ἔξοχο τρόπο, μέρος στὴν κατάσβεση, καὶ μόνο χάρις στὶς ἐνέργειες καὶ στὴν αὐτοθυσίᾳ τους ἔγινε δυνατόν νὰ κατανικηθεῖ ἡ πυρκαϊὰ τόσο γρήγορα.

1. Risal, ἑ.ἀ., σ. 211.

2. Ποῦ ἀκριβῶς βρισκόταν τὸ αὐστριακὸ προξενεῖο δὲν γνωρίζω. Πάντως νομίζω ὅτι θὰ ὑπωνόταν στὸ κέντρο, πρὸς τὴν παραλία κοντὰ στὴ μητρόπολη, γιὰ νὰ ἐνδιαφερθοῦν τόσο πολὺ τὰ πυροσβεστικὰ μέσα ἰδίως τοῦ πολεμικοῦ «Radetzky», ὅπως ὁμολογεῖ ὁ αὐστριακὸς πρόξενος. Ἔτσι ἴσως ἐξηγοῦνται καὶ οἱ εὐχαριστίες τοῦ ἴδιου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης.

Ὁ ἐδῶ ὀρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος, ἀμέσως μετὰ τὴν κατάσβεση τῆς πυρκαϊᾶς, παίρνοντας ἀπ' αὐτὴ ἀφορμὴ, μοῦ ἐξέφρασε τὶς βαθύτατες εὐχαριστίες τῆς ἐδῶ ἐλληνικῆς κοινότητος γιὰ τὴν μέχρι θυσίας χρήσιμη βοήθεια ποὺ πρόσφερε τὸ ἐπιτελεῖο καὶ τὸ πλήρωμα τῆς φρεγάτας "Radetzky"». Ὁ μὴ μνημονεύμενος ἀρχιεπίσκοπος ἦταν, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὁ ἐπιφανὴς ἱεράρχης Ἰωακείμ (9 Ἰανουαρίου 1874-4 Ὀκτωβρίου 1878), ὁ μετέπειτα οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωακείμ Γ'.

3. Ἀλλὰ ἄς ἰδοῦμε τώρα τὴν περιγραφὴ τῆς μεγάλης πυρκαϊᾶς τοῦ 1917 ἀπὸ τὸν Dufour de la Thuillerie. «Ἐγὼ ἰδεῖ τὸν Ἅγιο Πέτρο τῆς Μαρτινίκας νὰ καταστρέφεται ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τοῦ ἡφαιστείου τοῦ ὄρους Peleé· καὶ τὸ τραγικὸ μεγαλεῖο τῶν φλογερῶν νεφῶν, ποὺ ἀκολούθησαν τὴν καταστροφὴ τῆς 8ης Μαΐου 1902 καὶ ἀποτελείωσαν τὸ ἔργο τοῦ θανάτου, ὅπου χάθηκε ἕνας πληθυσμὸς 35.000 κατοίκων, ἔχει χαραχτεῖ στὴ μνήμη μου. Ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν κατακλυσμὸ, ποὺ τὸν προκάλεσε ἡ ἀνίκητη δύναμη τῆς γῆινης φωτιάς.

Ἐδῶ (στὴ Θεσσαλονίκη), εἶδα νὰ καίονται τὰ 2/3 σχεδὸν τῆς παλιᾶς Θεσσαλονίκης, ἤτοι ἕναν οἰκισμὸ πάνω ἀπὸ 150.000 κατοίκους. Τὴν ἐξωκεντρικὴ ὁμως θέση (ἐξω ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο περίβολο) τῆς νέας Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς συνοικίας, τῆς λεγόμενης τῆς ἐξοχῆς, τὴ σεβάστηκε ἡ θεομηνία τῆς πυρκαϊᾶς.

Ἦταν τὸ ἀπόγευμα ἐνὸς Σαββάτου, καὶ ἤμουν στὰ γραφεῖα τοῦ Ναυτικοῦ, ὁδὸς Σαλαμίνας, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Q.G.A.A. (στρατηγεῖο τῶν συμμαχικῶν στρατιῶν), ὅταν ἔμαθα ὅτι ἡ φωτιά εἶχε ἀρπάξει ἕνα σπίτι τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς πόλης, ὅχι μακριὰ ἀπὸ τὰ τείχη. Ἡ πυρκαϊὰ εἶναι μιά ἀπὸ τὶς "διάφορες εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων", ἀσήμαντο γεγονός ἐστὶν Ἀνατολῇ, ἐξαιτίας τῆς συχνότητάς του. Ἐνα ἔλεεινὸ οἶκημα μὲ πηλὸ περισσότερο ἢ λιγότερο, μιά φτωχὴ οἰκοσκευὴ ἀποτελούμενη ἀπὸ λίγα πράγματα, μιά ἢ περισσότερες οἰκογένειες ποὺ καταντοῦν σ' ἕνα βαθμὸ μεγαλύτερης ἀθλιότητος, δὲν εἶναι κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ συγκινεῖ τὴν καρτερικὴ μοιρολατρεῖα τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολῆς. Μόλις κινοῦνται γιὰ νὰ σβήσουν τὴ φωτιά. Αὐτὴ ὁμως τὴ φορὰ διαδόθηκε ἡ φήμη ὅτι μέγας σῶρὸς ἀπὸ σπίτια ἐπαιρνε φωτιά, καὶ ἡ συμφορὰ ἀπειλοῦσε νὰ ξαπλωθεῖ πολὺ, γιατί ἔλειπε τὸ νερὸ γιὰ νὰ τὴν καταπολεμήσει. Σὰν δυτικοευρωπαῖος περιέργος, διευσθύνθηκα πρὸς αὐτὴ τὴν πλευρά, ἀνήσυχος ποὺ διαπίστωνα ὅτι ὁ Βαρδάρης φυσοῦσε μὲ πάρα πολὺ μεγάλη σφοδρότητα, καὶ ποὺ ἡ ἐστία τῆς φωτιάς ἦταν ἀκριβῶς στὰ δυτικὰ τείχη. Ὅπως τὸ

1. Βλ. Ἀθ. ν. Ἀγγελοπούλου, Αἱ ξένοι προπαγάνδαι εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πολυανῆς κατὰ τὴν περίοδον 1870-1912, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 119.

εἶπε ἕνας πνευματώδης συγγραφέας, "ὁ Βαρδάρης εἶναι ὁ μιστράλ¹ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ εἶναι ἕνας σκληρὸς βουνίστιος ἀέρας, ποὺ ἐφορμᾷ σὰν καταιγίδα ἀπὸ τὰ ἄγρια Βαλκάνια". Εἶναι ἕνας δυτικὸς ἢ βορειοδυτικὸς ἄνεμος. Σπρώχνει λοιπὸν τὶς φλόγες πρὸς τὴν πόλη, τῆς ὁποίας οἱ κατασκευὲς καὶ οἱ ξυλοδεσιές της ἔχουν ξεραθεῖ ἀπὸ ἕνα καυτὸ καλοκαίρι χωρὶς βροχή. Μιὰ καταστροφὴ ἐπισπεύδεται. Καὶ πλησιάζοντας βλέπω μιὰ ποσότητα ἀπὸ ἀκίνητα νὰ πιάνουν φωτιά μὲ ἐκπληκτικὴ ταχύτητα. Ὁ πληθυσμὸς μετακομίζει βιαστικὰ καὶ φεύγει, παίρνοντας κατὰ τύχη, ρουχισμὸ, στρώματα, κομμάτια ἀπὸ ἐπιπλα, μέσα σὲ μιὰ τρελὴ ἀταξία. Μερικοὶ ἀποσποῦν παντζούρια καὶ τὰ ρίχνουν στὸν δρόμο, στὴν τύχη, μαζὶ μὲ ὅ,τι μποροῦν ν' ἀδειάσουν. Θλιβερὸ θέαμα, ἀξιοθρήνητη καὶ σπαρακτικὴ ἐξοδος φτωχῶν, ἐπειτα, σὲ λίγο, πλουσιῶν, ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδιῶν, γέρων ποὺ τρέχουν μὲ σπρωξιές μέσα στὰ δρομάκια τὰ φραγμένα ἀπὸ πράγματα τ' ἀποθεμένα ἄνω-κάτω, ποὺ ἀρχίζουν νὰ τὰ λειηλατοῦν. Καμιὰ ὑπηρεσία γιὰ τὴν τάξη, χωρὶς νερό, χωρὶς πυροσβεστικὲς ἀντλίες, ἀπουσία ἀρχῶν² εἴμαστε στὴν Ἀνατολή.

Μποτιλιαρίσματα στοὺς μικροὺς δρόμους: αὐτοὶ ποὺ φεύγουν καὶ αὐτοὶ ποὺ ξανάρχονται μὲ κára, ἀνακατώνονται καὶ κλείνουν τὸν δρόμο βρίζοντας ὁ ἕνας τὸν ἄλλον. Σ' ἕνα μονοπάτι, κατὰ μήκος τὸν τειχῶν, εἶναι καθισμένοι γέροιο ἄνθρωποι, ἄφωνα, κατηφεῖς καὶ καρτερικοὶ, κοιτάζοντας τὸ θέαμα μὲ μιὰ φανερὴ ἀδιαφορία. Μιὰ φτωχὴ μητέρα, ξαπλωμένη στὸ ἔδαφος, δίνει τὸ στηθὸς της στὸ μωρὸ της. Μολαταῦτα ἡ κάψα ποὺ ξεχύνεται ἀπὸ τὴν ἐστία τῆς φωτιᾶς μεγαλώνει πιά.

Στὶς 7 ἡ ὥρα 300 σπίτια εἶχαν καταστραφεῖ καί, μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀνέμου ποὺ ἐπέμενε, ἡ πυρκαϊὰ ξαπλώνεται μὲ μιὰ τρομακτικὴ ταχύτητα. Στὶς 8 ἡ μιστὴ πόλη βρισκόταν μέσα στὶς φλόγες, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατόν πιά στὸ ἐξῆς ν' ἀναχαιτιστεῖ ἢ θεομηνία.

Ἡ ἀδυναμία καὶ ἡ ἀδράνεια τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ἐπέβαλαν στοὺς συμμαχούς νὰ δράσουν γιὰ λογαριασμὸ τους. Οἱ ἄνδρες τοῦ μηχανικοῦ, Γάλλοι καὶ Ἀγγλοὶ, ἀνατίναξαν αὐτὰ ποὺ μποροῦσαν, γιὰ νὰ σταματήσουν τὴν καταστρεπτικὴ φωτιά ποὺ συνεχῶς κέρδιζε ἔδαφος. Τίποτε δὲν μποροῦσε πιά νὰ γίνει. "Ὀλη τὴ νύχτα τότε, ἀπὸ τὴ γέφυρα τῆς "Πατρίδας" (πολεμικοῦ πλοίου) παρακολουθήσαμε σὰν ἀπὸ ἕνα ὕψωμα τὸ πιδ ἐντυπωσιακὸ θέαμα ποὺ εἶχε ἕνα τρελὰ τραγικὸ μεγαλεῖο. Στὸν νοῦ ὅλων μας ἦλθε ἡ σκέψη τοῦ Νέρωνα ποὺ ἀποθαύμαζε τὴν πυρκαϊὰ τῆς Ρώμης.

1. Δυτικὸς βορειοδυτικὸς ἄνεμος, ὁ κοινῶς λεγόμενος μαΐστρος. Γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Βαρδάρη κατὰ τὴν πυρκαϊὰ βλ. Β. α. σ. D. Κυριαζοπούλου, *The Weather in Thessaloniki during the Fire of the Eighteenth to the Twentieth of August 1917*, «Ἐπιστ. Ἑπετ. Φυσ.-Μαθημ. Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης» (1974), σ. 327-339.

Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ στὸ ἀπέραντο αὐτὸ καμίνι, ἐκρηγνόνταν μὲ πάταγο ἀποθήκες ἀπὸ λάδι, ἀπὸ βενζίνη, ἀπὸ οἰνόπνευμα, καθὼς ἐπίσης κρυφῆς ἀποθήκες ἀπὸ μαπαροῦτι καὶ δυναμίτιδα, ποὺ δὲν ἔλειπαν βέβαια σ' ἓνα τόπον ἐτοιμασμένο γιὰ ἀγῶνες καὶ ἐπαναστάσεις. Παρατηροῦνταν τεράστιες ἀναλαμπές, ποὺ τὸ ὕψος τους ἔφτανε τὰ 100 μέτρα. Πελώριες δέσμες ἀπὸ σπίθες ἀναπηδούσαν ἀπὸ τὶς στέγες ποὺ κατέρρεαν, καὶ πολ-
λές φορές ἡ μυτερὴ κορυφὴ ἐνὸς ἄσπρου καὶ θελκτικοῦ μιναρῆ, περικα-
λυμμένη ἀπὸ τσίγκο καὶ μολύβι, θερμασμένη ὥσπου νὰ πάρει τὸ κόκκινο
χρῶμα καὶ κατόπιν τὸ ἄσπρο, ἔδινε, προτοῦ καταρρεύσει, τὴν εἰκόνα
ἐνὸς γιγάντιου κηροπηγίου, ποὺ φώτιζε, σὰν μιὰ σκηνογραφία τῆς κό-
λασης, μιὰ διακόσμηση ἀπὸ κόκκινο χρῶμα καὶ καπνοῦς... Καὶ ὁ ἄερας
φουσούσε πάντοτε, ξαπλώνοντα ἀδιάκοπα τὴ ζώνη τῆς καταστρεπτικῆς
φωτιᾶς. Τὰ κτίρια τὰ κατεχόμενα ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ
ναυτικοῦ, ἀπειλημένα, ἐκκενώνονταν βιαστικά, καὶ χρειάστηκε νὰ ἐγκα-
ταλείψουν τὸ λιμάνι, ἐπειδὴ οἱ ἐξακοντιζόμενες σπίθες ἀπειλοῦσαν νὰ
κάψουν κάθε ἀντικείμενο ποὺ ἐπέπλεε. Ἦδη δύο μαοῦνες μὲ φορτία ἀπὸ
βενζίνη καὶ λάδι παρασύρονταν φλογισμένες μέσα στὸν ὄρμο. Οἱ Ἄγγλοι
τὶς βύθισαν μὲ κανονιές. Ὅλα τὰ πλοῖα στὸ λιμάνι ἄλλαξαν ἀγκυροβό-
λια.

Ἡ παραλιακὴ λεωφόρος τῆς Νίκης, ποὺ βρίσκεται ἐμπρὸς στὸν ὄρ-
μο, ὅπου ὑπῆρχαν ὥραια καὶ πλούσια σπίτια, παίρνει ξαφνικά καὶ σύγ-
χρονα φωτιά σὲ ὅλο τὸ μῆκος της (βλ. εἰκ. 5): ἡ φωτιά, ποὺ μεταδόθηκε
ἀπὸ ἓνα ρυάκι φλεγόμενου οἰνοπνεύματος, κάλπαζε κυριολεκτικά ἀπὸ
τὸ ἓνα ἀκίνητο στὸ ἄλλο. Τότε, ἐμπρὸς στὰ μάτια μας, ἀπλώθηκε ἓνα πυ-
ρακτωμένο καμίνι σὲ ἔκταση δύο περίπου χιλιομέτρων, σκορπίζοντας
ἓνα ἀπέραντο σύννεφο καπνοῦ ποὺ κάλυψε τὸν ὄρμο. Μεγάλες σπίθες
ἐξακοντίζονταν παντοῦ· καὶ γιὰ προφύλαξη ἀναγκαστήκαμε νὰ μαζέψου-
με τὶς σκηνές μας.

Τὸ κακὸ δὲν σταμάτησε ὅλη τὴ νύχτα. Τὰ στρατεύματα ἀσχολήθη-
καν μὲ τὸ ἔργο γιὰ τὴ διάσωση χιλιάδων καὶ χιλιάδων δυστυχημένων
ποὺ δὲν εἶχαν καταφύγιο καὶ στερήθηκαν τὰ πάντα. Πολλοὶ κατέφυγαν
στὰ πλοῖα μας. Τὸ ναυτικὸ συνέβαλε πολὺ στὸ ἔργο τῆς διάσωσης καὶ
στήν ὀργάνωσιν τῆς βοήθειας. Οἱ ναῦτες μας, κατὰ τὴ συνήθειά τους,
ἔκαναν θαύματα, γιὰ νὰ σώσουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ σκεύη τους, καὶ
ἡ ἄγρυπνὴ δράσιν τους, μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν πυροσβεστικῶν ἀντιλῶν
τῶν ρυμουλκῶν τους, ποὺ ἐπιδέξια τὰ ἔθεσαν σὲ ἐνέργεια, κατόρθωσαν
νὰ διασώσουν ἀπὸ τὴ φωτιά τὸ γενικὸ στρατηγεῖο ποὺ εἶχε κιόλας ἐκ-
κενωθεῖ.

Ἡ πυρκαϊὰ διαρκοῦσε πάντοτε, ὅταν φάνηκε ἡ αὐγὴ τῆς Κυριακῆς
τῆς 19ης Αὐγούστου. Ὅτι ἔμενε ἀπὸ τὴν πόλιν θὰ γινόταν, μὲ τὴ σειρά

του, τὸ θῦμα τῶν φλογῶν, ἂν τὸ τέλος τῆς ὀρμῆς τοῦ ἀνέμου καὶ προπά-
ντων ἡ ἀναστροφή τῆς διεύθυνσός του δὲν σταματοῦσε τῇ θεομηνίᾳ, πρὶν
τελειώσῃ ἡ μέρα. Ἀλλὰ ἡ κάτω πόλη, σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς καὶ σὲ βά-
θος 800-1200 μέτρων, εἶχε ἀθεράπευτα καταστραφεῖ. Καὶ ἦταν τὸ πλού-
σιο καὶ ἐμπορικὸ τμήμα τῆς ἡ οἰκονομικὴ καταστροφή ἦταν πελώρια.

5. Δυὸ καμένες οἰκοδομὲς τῆς λεωφόρου Νίκης,
ὅπου τὸ σημερινὸ ἐστιατόριο («Ὀλυμπος-Νάουσα»)

Μιὰ τόσο φοβερὴ πυρὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ σβηστεῖ ἀπότομα. Μερικὲς
φωτιᾶς ἐξακολούθησαν κατὰ τόπους, καὶ ἀκόμη, ὕστερ' ἀπὸ 48 ὥρες, ἔ-
πρεπε νὰ καταπολεμηθοῦν καὶ νὰ δαμαστοῦν μεγάλες ἐστίες φωτιᾶς¹.

1. Θυμοῦμαι πὼς πολλὰς μέρες ἀργότερα, ὅταν εἶχε πιά περάσει ὁ τρόμος τῶν κα-

Τὸ ἔργο τῆς καταστροφῆς εἶχε συντελεστεῖ... Γιὰ νὰ προσθέσω ἔδω καὶ μιὰ πολεμικὴ νότα—πού πέρασε πάντως σχεδὸν ἀπαρατήρητη—ἓνα γερμανικὸ ἀεροπλάνο πού διαδέχθηκε ἓνα ἄλλο πού εἶχε ἔλθει γιὰ ἀναγνώριση τῆς πυρκαϊᾶς, ἔριξε ἀπὸ πολὺ ψηλὰ μερικές βόμβες καὶ ἔπесαν στὴ θάλασσα, πολὺ κοντὰ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ λιμανιοῦ. Δὲν ἔκαναν ζημιές καὶ δὲν εἶχαμε παρὰ τρεῖς μόνον ἄνδρες ἐλαφρὰ πληγωμένους, ὀκτριῶς ἐπάνω στὸ μικρὸ μας νοσοκομειακὸ πλοῖο “Ἀριάδνη”, προορισμένο γιὰ νὰ μεταβιβάζουν τοὺς ἀσθενεῖς ἀπὸ τὸ λιμάνι στὰ μεγάλα μεταφορικὰ νοσοκομειακὰ πλοῖα.

20 Αὐγούστου 1917. Ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ἐμπορικὴ, ἡ πλούσια, ἡ ζωτανὴ, ἡ καρδιὰ τοῦ εὐρύχωρου οἰκισμοῦ πού ἀπλώνεται μέσα στὸν περὶβολο τῆς ἀρχαίας πόλης, δὲν εἶναι πιά παρὰ ἓνας σωρὸς ἀπὸ φλεγόμενα συντρίμμια καὶ καπνίζοντα ἐρείπια. Σ’ αὐτὴ τὴν ἐρήμωση προστίθεται ἡ φρικὴ μιᾶς ἄλλης ζοφερότητας: ὁ ἐκτραχλισμὸς τοῦ ἀνθρώπινου κτήνους πού ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὴ συμφορὰ, πού λεηλατεῖ, πού ἀναστατώνει, πού πίνει... Ὁ στρατηγὸς¹ ἐνήργησε νὰ ἔλθει μιὰ ἵλη ἱππικοῦ τοῦ τόπου καὶ τρία τάγματα ἀλπινιστῶν γιὰ νὰ προστατεύουν τὰ ἐρείπια καὶ νὰ τὰ ὑπερασπίζονται ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ ἑνὸς θλιβεροῦ ὄχλου.

Ἡ ἐρήμωση βασιλεῦει τώρα ἐκεῖ ὅπου γινόταν μιὰ ζωηρὴ ἐμπορικὴ κίνηση ἀλλὰ χωρὶς εὐσυνειδησία. Ἀποθῆκες τῶν πιὸ ποικίλων ἐμπορευμάτων, ὠραῖες κατοικίες, καταστήματα κάθε εἵδους, καθὼς ἐπίσης ἐκκλησίες καὶ τζαμιά ἄφησαν στὶς θέσεις τους στάχτες καὶ μαυρισμένα συντρίμμια. Ὁλόκληρος ἓνας πλοῦτος—πού δὲν μεταμορφώθηκε σὲ ἀγαθοεργίες πρὸς τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς ἀπόκληρους τῆς ζωῆς, καὶ πού δὲν ἦταν παρὰ ἓνα μέσο γι’ ἀπόλαυση, διαφθορά καὶ ἐπίσης γιὰ καταπίεση—εἶχε ἐκμηδενιστεῖ. Ὁ Χρυσὸς Μόσχος, πού λατρυνόταν πολὺ ἔδω, εἶχε τσακιστεῖ. Ἀλίμονο! πολλοὶ μαζεύουν τώρα τὰ συντρίμμια του γιὰ νὰ τὸν κάνουν νὰ ξαναγεννηθεῖ.

24 Αὐγούστου 1917. Δὲν θὰ γνωρίσουμε ποτὲ τὸν ἀκριβὴ ἀριθμὸ τῶν θυμάτων πού χάθηκαν σ’ αὐτὴ τὴ μεγάλη πυρκαϊά. Πιστεῦεται ὅτι ἦταν λίγοι. Μολαταῦτα ἡ ὁσμὴ τῶν ἐρειπίων ἀποκαλύπτει μερικά... Κατὰ τῆς

τοῖκων καὶ ἡ ζωὴ ἄρχισε νὰ παίρνει τὸν κανονικὸ της ρυθμὸ, ἐπιστρέφοντας τὰ βράδια μὲ τὸν πατέρα μου ἀπὸ τὴν ἀποθήκη καπνῶν στὴν ὁδὸ Ὀλυμπίου Διαμαντῆ ἀρ. 18 πού τὴν εἶχε μεταβάλει τώρα σὲ κατάστημα μετὰ τὸ κάψιμο τοῦ καταστήματός του τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου, ἐβλεπα φλογισμένες ἀνθρακίες μέσα στοὺς τριγυρισμένους ἀπὸ τοίχους χώρους τῶν μαγαζιῶν καὶ σπιτιῶν.

1. Ὁ Sarrail, ὁ ὁποῖος ἄφησε κακές ἀναμνήσεις στοὺς Ἕλληνες κατοίκους, γιατί στάθηκε ἀπέναντί τους δύσπιστος καὶ ἐχθρικός (βλ. Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ἡ Θεσσαλονίκη, ἑ.ά., σ. 73, ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

ἐπίσημες διαπιστώσεις, 70.000-80.000 ἔμειναν χωρίς κατάλυμα καὶ χρειάζονται νὰ τοὺς στεγάσουν καὶ νὰ τοὺς συντρέξουν ἐπείγοντως¹.

Τὰ δύο πέμπτα τῶν σπιτιῶν ὅλου τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης (ἂν συμπεριλάβουμε τὸ προάστιο τῶν ἐξοχῶν, ποὺ ὑποτελεῖ μιὰ νέα πόλη καὶ ἐκτείνεται σὲ πολλὰ χιλιόμετρα) ἔχουν ὀλότελα καταστραφεί. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐρειπίων εἶναι τρία περίπου τετραγωνικὰ χιλιόμετρα. Εἶναι τρομακτικό! Τὸ ἐμπορικό καὶ πλούσιο τμήμα ἔχει πληγεῖ περισσότερο, καὶ τὰ 8/10 τῶν συφοριασμένων, εἶναι, φαίνεται, Ἰσραηλίτες. Ἡ ἐπάνω τουρκικὴ πόλη, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος της, πολὺ φτωχικὴ, γλύτωσε. Ἀνάμεσα στὰ ἐρείπια, ἡ καταστροφὴ τῆς παλαιᾶς καὶ ὀραίας ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, πλούσια σὲ μωσαϊκὰ καὶ γλυπτά, εἶναι μιὰ ἀνεπανόρθωτη ἀπώλεια. Ὁ τάφος τοῦ Ἀγίου (4ος αἰ.), πάτρωνα τῆς ὁρθόδοξης πόλης, ἔμεινε ἄθικτος μέσα στὸ πέτρινο πλαίσιο μιᾶς μικρῆς ἐκκλησίας ἔξω ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα, ἂν καὶ βρίσκεται κοντὰ στὴν εἰσοδὸ τοῦ. Ἡ καθολικὴ ἐκκλησίᾳ τῆς ἀποστολῆς τῶν Λαζαριστῶν εὐτυχῶς σώθηκε. Ἡ φωτιὰ σταμάτησε ἐμπρὸς στοὺς τοίχους, ἀλλὰ κατέστρεψε τὰ vitraux τῆς βόρειας πλευρᾶς, ἐνῶ ἀποτέφρωσε τὸ μεγάλο οἶκημα τῶν καλογριῶν τοῦ Ἀγίου Βικεντίου (Saint-Vincent de Paul), καὶ τὰ συνεχόμενα σχολεῖα.

Τίποτε τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ ἀπὸ τὸ νὰ διατρέξεις τὸ θέατρο τῆς συμφορᾶς. Τὴν πέμπτη μέρα μετὰ τὴν καταστροφὴ πυρωμένες ἐστίες κατατρῶγουν ἀκόμη σιγὰ-σιγὰ ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ φαγοθεῖ. Σιδερένιοι σκελετοί, συστραμμένοι, γκρεμισμένοι, ἀνακατωμένοι, σ' ἓναν ἀληθινὸ κυκεῶνα, δεῖχνουν τὴ θέσση τῶν ὥραίων οἰκοδομῶν· ἄλλοῦ δὲν ὑπάρχουν πιὰ παρὰ στάχτες μέσα στὸν λάκκο ποὺ σχηματίστηκε ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν θεμελίων· αὐτὰ εἶναι τὰ λείψανα τῶν σπιτιῶν ἀπὸ ξύλα καὶ πηλό. Πλευρὲς τοίχων ἐτοιμόρροπες μὲ παράξενες μορφές, ὅλ' αὐτὰ ἀναπαριστάνουν ἓνα ἀληθινὸ τοπίο θανάτου καὶ ἐρήμωσης. Γιὰ ν' ἀποφευχθοῦν δυστυχήματα, θὰ χρειαστεῖ νὰ γκρεμίσουν ὅ,τι μένει ὀρθιο μὲ ἀπειλητικὴ ἰσορροπία...

Ὅλ' αὐτὰ τὰ ἐρείπια θ' ἀπομακρυνθοῦν; Γιὰ πολὺ καιρό, χωρίς ἀμβολία, θὰ μιλοῦν στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917, ποὺ ὀρισμένα σημάδια της θὰ μένουν».

ΑΠΟΣΤ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

1. Βλ. Παπαστάθη, ἑ.ἀ., σ. 148 κ.έ., Joseph Nehama, Histoire des Israélites de Salonique, Thessalonique 1978, τ. 6ος καὶ 7ος, σ. 764-770.

SUMMARY

Apostolos Vakalopoulos, The great fire of the 5/18th August 1917 in Thessaloniki.

The author, in this article, collects and exposes the interesting information on the devastating fire of Thessaloniki in 5/18 August 1917 given by R.M.E. Dufour de la Thuillerie, officer of the French navy during world War I (1914-1918) in his book «From Salonique to Constantinople». To this trustworthy information, not exploited until today, Vakalopoulos adds his own memories of this sensational event, as an eight-year old child in this town. R.M.F. Dufour de la Thuillerie makes as well other description of the Byzantine walls and of various neighborhoods of Thessaloniki, especially of the Turkish quarter on the upper town, influenced no doubt by the romantic feeling of Pierre Loti.